

УДК 631.1.016:330.837:711.5

*О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук
Вінницький національний аграрний університет
Г.Ф. МАЗУР, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва*

Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій

Постановка проблеми. Інституціоналізація сільських територій до умов ринкового середовища господарювання, а також упорядкування соціально-економічного базису взаємодій економічних агентів, значною мірою залежать від соціального капіталу. Таке інституційне утворення є вельми складним, а його значимість для сільського середовища, зокрема в інституційному вимірі, слід позиціонувати як одну з вирішальних детермінант розвитку сільських категорій. В інституційному вимірі підняту проблему можна розглянути, що в цьому випадку й здійснюється, виходячи з того, що соціальний капітал формується саме у механізмі розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Піднята проблема через свою міждисциплінарність розглядається науковцями в різноаспектному вимірі. Означена різноаспектність полягає в тому, що тематична сукупність, обрана для дослідження, розподіляється на питання інституціоналізму, соціального капіталу і розвитку сільських територій. Виходячи з цього й за логікою викладу матеріалу спозиціонуємо приналежність окремих авторів за виокремленими проблемами.

Інституційний концепт розгляду піднятого у статті питання, а також аспекти соціального капіталу щодо його формування на сільських територіях закріплені у публікаці-

ях таких науковців як: Д. Норт [1], Ю. Лопатинський [2], М. Осташко [3], Н. Замятіна [4], В. Якубенко [5], Є. Архієреєв [6], В. Бережної [7], Л. Березовець [8], М. Блауг [9], П. Бурдьє [10], О. Вільямсон [11], В. Вольчик [12], М. Горожанкіна [13], О. Демків [15], Дж. Коулман [16], М. Олсон [16], Дж. Ходжсон [18], Дж. Коммонс [19], І. Діскін [20], В. Дієсперов [21,22], П. Саблук, М. Малік, О. Булавка [23], К. Форрестер [24], Т. Лужанська [26], І. Мачеренскене [28], В. Онищенко [29], Е. Поліщук [30], П. Бурдьє [31], В. Радаєв [32], Л. Семів [33], В. Гамільтон [34], М. Сміт [36]. Наше ж завдання визначитися щодо власного бачення змісту теоретико-методичних положень сутності піднятої проблеми, не претендуючи при цьому на остаточність висновків і не заперечуючи доцільність врахування думок інших дослідників.

Мета статті висвітлити теоретичні основи та окремі практичні результати формування соціального капіталу на селі в інституційному вимірі.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасність й минуле української дійсності у розбудові інституційних засад формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій має визначені в історико-еволюційному ракурсі національні особливості. Це пов'язано з особливостями укладу життя на селі, а також довготривалою трансформаційною динамікою розвитку. Відомо, що соціальний капітал

© О.Г. Шпикуляк, Г.Ф. Мазур, 2014

формується на базі інституцій та інститутів, що забезпечують функціонування сільської території як житлової частини села, а також базису виробничо-господарського процесу. Таке припущення витікає з особливості галузі й соціуму, які мають місце стосовно сільсько-територіальних утворень.

В інституційному вимірі соціальний капітал слід розглядати як сукупність матеріальних і нематеріальних активів, що констатують формування механізму соціально-економічного забезпечення. Сюди слід віднести житлову частину села (сільську територію), людські, земельно-майнові ресурси, господарсько-обслуговуючу систему, формальні й неформальні спільноти. Завдяки результатам взаємодій заданих інституційних утворень відбувається становлення таких аспектів соціального капіталу, як довіра, кооперація, соціальні об'єднання тощо. Таким чином, база становлення соціального капіталу надзвичайно багатогранна, і тому для розкриття її змісту наведено теоретичні концепції, які спозиціоновані різними науковцями. Задана логічна схема викладу матеріалу статті дасть можливість конструктивно підійти до висвітлення предмета і об'єкта дослідження, максимально досягнувши мети.

Диспозиція соціального капіталу в інституційному механізмі розвитку сільських територій є особливою, адже природа цього соціально-економічного утворення щодо розкриття змістовної частини свідчить про його міждисциплінарний, комплексний характер. Важливо зрозуміти те, що вітчизняна економіка перебуває у фарватері глибинних, системних, комплексних інституціональних трансформацій, які далеко не завершені, тому змінюються також складові соціального капіталу. При цьому, окреслюючи змістовну частину інституційних засад його формування, за означенням Д. Норта, «інституції – це правила гри в суспільстві, або придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище. І як наслідок вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального чи економічного. Інституційна зміна визначає шлях, яким суспільства розвиваються в часі, і тому є ключем до розуміння історичної зміни» [1, с. 11]. Зважаючи на наведене твердження,

під інституціями слід розуміти організації, правила гри, що формують систему обмежень, виконують функцію регулювання соціально-економічних відносин. Інституції формуються і функціонують на благо добробуту індивіда, організацій (виробничих і невиробничих) та суспільства. Таким чином, на наше глибоке переконання, відбувається формування соціального капіталу на базі і за рахунок певних інституцій та в певних інституційних умовах.

Повертаючись до теоретичного базису розуміння сутності й функціональних ознак соціального капіталу, також інституційних засад його формування, окреслимо окремі авторські бачення цього питання.

Концепція соціального капіталу сформувалася недавно, тому її аспекти є ще не цілком сталими й однозначними у розумінні, особливо для вітчизняної аграрної економічної науки. Категорія «соціальний капітал» увійшла у науковий обіг завдяки працям П'єра Бурдьє та Джеймса Коулмена у 80-х – на початку 90-х років, набула подальшого розвитку завдяки науковим працям Роберта Патнема (1993 р.) У центрі його уваги – цивільна громада як осередок соціального життя з культурно визначеними рисами поведінки його членів. Поняття соціального капіталу характеризує єдність культури і структури, що складається у межах цивільних громад. Воно включає норми взаємності (довіра і толерантність) та межі громадської залученості (участь людей у спілках, громадах) [14]. Соціальний капітал є специфічним типом капіталу, оскільки представлений різноманітними соціальними елементами – довірою, знаннями, культурою тощо. Важливість соціального капіталу для організацій визначається їх потребою у забезпеченні необхідної якості міжагентських відносин, він безпосередньо не впливає на технологічні параметри розвитку, а його основна роль вбачається у поліпшенні поведінкових параметрів економічних агентів [4]. Така позиція є, на нашу думку, не цілком обґрунтованою, адже соціальний капітал без вартісних економічних складових, відносин власності чітко визначити неможливо. Тому оцінюючи соціальний капітал із теоретичної точки зору, потрібно включати й

обов'язково розмежовувати його соціальні та економічні аспекти, а також інституціональні засади формування.

Інституціональна теорія дозволяє розглядати проблему формування соціального капіталу на селі з позицій відносин між індивідами і економічними агентами-організаціями. Концептуальний підхід до визначення інституціональних основ формування соціального капіталу на селі полягає в обґрунтуванні особливостей інституціональних відносин в умовах становлення ринкової економіки. Формальними ознаками соціального капіталу на селі є організації та структури, які використовують індивідуально-колективні зв'язки між людьми (переважно жителями села) для задоволення соціально-економічних потреб. Такими структурами є перш за все аграрні підприємства різних організаційно-правових форм, асоціації та об'єднання виробників, спілки селян, професійні громадські організації тощо. Інститути формують зв'язки між людьми, стирають відмінності в індивідуальній поведінці і роблять поведінку індивіда зрозумілою та передбачуваною для інших [5, с. 23, 24]. З цієї точки зору інститути формують соціальний капітал і надають йому індивідуальних ознак шляхом створення формальних норм поведінки індивіда в суспільстві. Наприклад, зміна законодавства про власність (введення інституту приватної власності) забезпечила заміну колективно-державного соціального капіталу на селі на приватно-індивідуальний з ознаками як колективного, так і індивідуально-особистісного використання (відповідно на рівні аграрних підприємств і особистих селянських господарств). Таким чином зміна інституту власності стала причиною докорінних соціально-економічних трансформацій як господарської системи, так і соціального капіталу на селі.

Формування соціального капіталу як процес організаційного змісту спирається на базисні економічні інститути суспільства. Загалом проблема формування соціального капіталу та обґрунтування інституціональних основ згаданого процесу є актуальною. Адже соціальний капітал являє собою інтелектуальний продукт, сформований під дією суспільних інститутів.

Вітчизняне аграрне сьогодення, зокрема і динаміка розвитку сільських територій, свідчить, що соціальний капітал українського села великою мірою формується на колективній, общинній основі. У цьому полягає специфіка українського села, яке тривалий час розвивалося на засадах колективізму, що "пронизував" повсякденне життя в усіх його проявах. Мається на увазі, що взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин здійснювалася на засадах колективної праці, зрівняльного підходу до розподілу доходів. Це формування і розвиток соціального капіталу конкурентного типу. Перехід до ринкової моделі господарювання спричинив значні економіко-соціальні труднощі розвитку села, які не в останню чергу зумовлені неадаптованістю наявного соціального капіталу села до інституціонального середовища ринкової економіки.

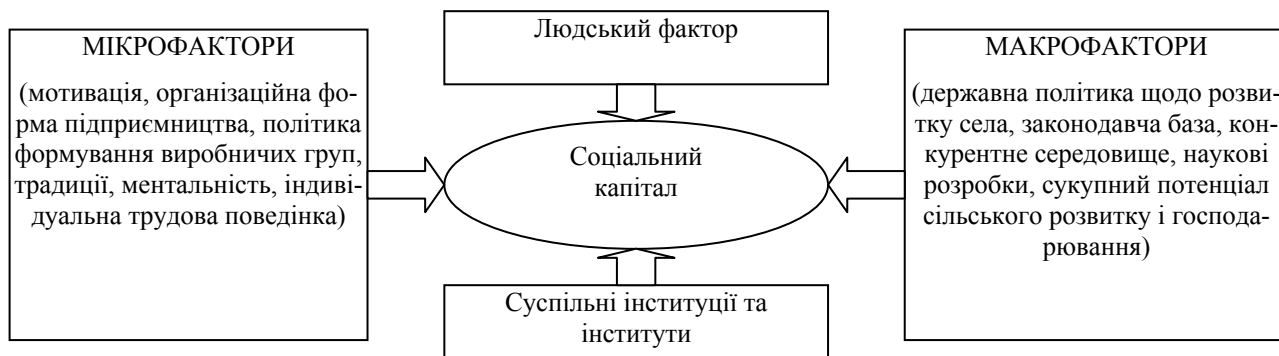
Інституційна складова соціального капіталу представлена професійними громадськими організаціями, які є неприбутковими, покликані захищати права та інтереси учасників.

Найважливішим для становлення ефективного соціального капіталу вважається стабільність зовнішнього і внутрішнього середовища організацій, інститутів та інституцій. Люди більшу частину свого життя проводять в організаціях (господарських структурах). З цієї точки зору правомірним є оцінювання особливостей розвитку соціального капіталу через організації. Формування соціального капіталу на селі залежить від ідеологічних принципів розвитку підприємницьких структур і державної політики. Ці дві складові (принципи розвитку підприємницьких структур і державна аграрна політика) характеризують у повній мірі, на наше переконання, становлення (формування розвитку) соціального капіталу на селі.

З одного боку, засади проявляються у традиціях створення і функціонування підприємницьких структур (вибір організаційної форми і організації господарювання), а з іншого – у державній політиці щодо села. Засади і принципи формування соціального капіталу залежать від традицій господарювання (виробничо-господарських утворень) та державної політики щодо розвитку села.

Традиції організаційних утворень вважаємо мікрофакторами, а політику, розвиток села –

макрофакторами щодо формування соціального капіталу (рис.).

Фактори формування соціального капіталу на селі

Джерело: Розроблено на основі авторських досліджень.

Мотивації становлення соціального капіталу впливають із змісту реформ, насамперед аграрної. Розглядаючи аграрну реформу як передвісника становлення нового соціального капіталу, слід зазначити, що така позиція цілком обґрунтована. Хоча аграрна реформа стосується перш за все економіки виробництва в сільському господарстві, але виробництво на селі – це спосіб життя. Тому становлення соціального капіталу розглядається через призму аграрної реформи.

Обґрунтовуючи сутність і особливості становлення соціального капіталу на селі, слід зазначити, що це явище не є постійним, його параметри змінюються. Соціальний капітал, якщо розглядати село як поселення, залежить від його особливостей, які стосуються передусім традицій та уподобань щодо особистісної поведінки та економічних зв'язків. У соціальному капіталі проявляється логіка колективної взаємодії. «За розвитком суспільства відбувається структурна диференціація: виникають нові асоціації, що перебирають на себе деякі з функцій, які раніше виконувала родина» [7, с. 165]. Кожна із форм соціального капіталу (індивідуальна, колективна) слугує інтересам її власника. В індивідуальному і колективному аспектах формування соціального капіталу проявляються мотиваційні аспекти функціонально-трудова поведінки людини. Соціальний капітал є формою тиску на економічну систему, в результаті чого відбувається перерозподіл суспільних благ, розвиток людини, групова взаємодія індивідів.

Внаслідок об'єктивно-необхідної групової взаємодії індивідів у суспільно-економічній системі виникають групи тиску, які формують соціальний капітал з позиції організаційних взаємовідносин. Групами тиску вважаємо міжпрофесійні об'єднання. Формування асоціацій, об'єднань та інших «груп тиску» в економіці, консолідація соціального капіталу є неминучим. З цього приводу правильним можна вважати висновок, що «разом із глибшою спеціалізацією та ускладненням соціальних відносин зростає потреба в асоціаціях, і їх з'являється дедалі більше, бо поява асоціацій для задоволення потреб суспільства є основною ознакою суспільного життя» [7, с. 105]. Асоціації, а отже й соціальний капітал груп, колективних утворень (інститутів) обов'язково вступають у взаємодію з державою на загальнодержавному та галузевому рівнях. Організація є системою, в якій використовується соціальний капітал, проявляється його результативність, ефект, економічні стимули та мотивації.

Структурні перетворення у розвитку села новітньої епохи зумовили урізноманітнення форм соціального капіталу, особливо стосовно виробничої і невиробничої складових. Виробнича складова трансформувалася із державно-колективної у приватну в результаті персоніфікації власності на землю і майно сільськогосподарських підприємств. На селі формуються типи соціального капіталу, які визначаються виходячи із відносин у системі господарських і особистісних зв'язків. Звідси колективний соціальний капітал, сформований через взаємодію індивідів (по-

еднання індивідуального соціального капіталу), а також індивідуальний або приватно-особистісний – зв'язки, взаємодії неформального і формального змісту, а також економічна й майнова їх основа. Вважаємо, що соціальний капітал поступово переходить з колективного використання до суто індивідуального – на теренах особистих господарств сільського населення.

Висновки. Формування ефективного соціального капіталу на селі у своїй основі залежить від аграрної політики. Тому напрацювання в системі аграрної науки, пов'язані із розвитком аграрної постсоціалістичної економіки і сільських територій, повинні спрямовуватися на забезпечення стійкого сільського розвитку. Науково-практичні принципи формування соціального капіталу на селі за умов адекватного

їх застосування сприятимуть ефективному соціально-економічному розвитку села як життєвого середовища і виробничо-господарської системи. Розробка і раціональне спрямування адекватної вітчизняному соціальному капіталу політики його формування є вагомим пріоритетом, який забезпечить інноваційний розвиток сільського соціуму, його виробничої і життєвої складових. Загалом щодо формування соціального капіталу на селі, то залишається доволі широке коло питань стратегічного і тактичного змісту, які потребують обов'язкового теоретико-методологічного дослідження. Тому обгрунтована нами позиція не є остаточною за змістом та істинністю, що вказує на доволі широке поле досліджень згаданого аспекту сільського розвитку в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Норт, Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норт, Даглас. – Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
2. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю.М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.
3. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т.О. Осташко. – К.: Фенікс, 2004. – 280 с.; С. 49.
4. Замятіна Н.В. Соціальний капітал як каталізатор сільського розвитку / Н.В. Замятіна // Вісник Сумського національного аграр. ун-ту. – 2005. – №2. – С. 345-353.
5. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: моногр. / В.Д. Якубенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 252 с.
6. Архієреєв С.І. Трансакційна архітектура / С.І. Архієреєв // Економічна теорія. – 2004. – №1. – С. 69-83.
7. Бережної В.М. Інституціональні преобразования в системе факторов общественной эволюции / В.М. Бережной, С.Ю. Дефорж // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – Вып. 89-2. – С. 35-42.
8. Березовець Л. Розвиток соціального капіталу [Електронний ресурс] / Березовець Л. – 2005. – Режим доступу : <http://www.iu.org.ua/library/> Електронна бібліотека. – Портал "Інформаційна Україна".
9. Блауг, Марк. Економічна теорія в ретроспективі / Блауг, Марк; пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. – 670 с.
10. Бурдые П. Практический смысл [Электронный ресурс] / Бурдые П. – СПб.: [б.и.], 2008. – С. 54. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
11. Вільямсон Олівер Е. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / Вільямсон Олівер Е. – К.: АртЕк, 2001. – 472 с.
12. Вольчик В.В. Роль социального капитала и групп интересов при формировании института собственности в рамках российского хозяйственного порядка [Электронный ресурс] / В.В. Вольчик, И.В. Бережной // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. № 2. – С. 35-41. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
13. Горожанкина М.Е. Экономический институт в контексте теории социального капитала [Электронный ресурс] / М.Е. Горожанкина // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2004. Вып. 70. – С. 70-76. – Режим доступа : <http://www.donntu.edu.ua/>"Библиотека".
14. Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні // Наукова конф. ЛНУ ім. І.Франка, філософський факультет, кафедра філософії, 13-15 груд. 2001 р.: тези доп. – Львів, 2001. – С. 54-55.
15. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 99-111.
16. Дж. Коулман. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121-139. [Электронный ресурс] / Дж. Коулман. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
17. Олсон Менкур. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп / Олсон Менкур. – Пер. з англ., післямова Сергія Слухая. – К.: Лібра, 2004. – С. 165.
18. Дж.М.Ходжсон. Скрытые механизмы убеждения: институты и индивиды в экономической теории / Дж.М.Ходжсон // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т. 1. №4. – С. 11-30.
19. Дж.Р.Коммонс. Институциональная экономика [Электронный ресурс] / Дж.Р.Коммонс – Режим доступа : <http://ie.boom.ru/Commons/Commons.htm>.
20. Дискин И.Е. Экономическая трансформация и социальный капитал [Электронный ресурс] / И.Е. Дискин // Проблемы прогнозирования. – 1997. – №1. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

21. Дієсперов В.С. Економіка сільськогосподарської праці / Дієсперов В.С. – К. : ІАЕ УААН, 2004. – 488 с.
22. Дієсперов В.С. Сільськогосподарська праця в нових умовах / Дієсперов В.С. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 186 с.
23. Концепція розвитку сільських територій до 2030 року. Проект / [П.Т. Саблук, М.Й. Малік, О.Г. Булавка, В.М. Скупий, В.А. Пулім, О.Г. Шпикуляк та ін.]. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2007. – 46 с.
24. Крістін Форрестер. Наша мета – творення соціального капіталу // Наша громада. –2005. – № 1 [Електронний ресурс] / Крістін Форрестер. – Режим доступу : <http://www.dobrobut.org.ua>.
25. Лопатинський Ю.М. Інституціоналізація транзитивної економіки [Електронний ресурс] / Ю.М. Лопатинський // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2006. – Вип. 103-1. – С. 229-232. – Режим доступу : <http://www.donntu.edu.ua/>"Библиотека"/.
26. Лужанська Т. Професійні громадські організації АПК: спроможність до реалізації нових завдань [Електронний ресурс] / Т. Лужанська // БЮЛ. проекту ПРООН "Аграрна політика для людського розвитку". – 2003. – Вип. 16(16), верес. Режим доступу : <http://www.undp.org.ua>.
27. Малік М.Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3-10.
28. Мачеринскене И. Социальный капитал организации. [Электронный ресурс] / Мачеринскене И., Минкуте-Генриксон Р., Симанавичене Ж. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
29. Онищенко В.П. Соціальний контекст євроінтеграційної стратегії України / В.П. Онищенко // Економічна теорія. – 2008. – №2. – С. 60-74.
30. Полищук Е.А. Социальный капитал и его роль в экономическом развитии [Электронный ресурс] / Е.А. Полищук // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 5. – 2005. – Вып. 1. – С. 10–16. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
31. Пьер Бурдьё. Социальное партнерство и символическая власть [Электронный ресурс] / Бурдьё Пьер. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
32. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация [Электронный вариант] / В.В. Радаев // Общественные науки и современность. – 2001. – №2. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
33. Семів Л.К. Соціальний капітал регіональних суспільних систем: аспекти формування та оцінки в умовах переходу до економіки знань / Л.К. Семів, Р.А. Семів // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: [зб. наук пр.]. – 2004. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 104-119.
34. Hamilton, Walton H. The Institutional Approach to Economic Theory / Hamilton, Walton H. // American Economic Review. – 1919. – №9. – P.309-318.
35. Pryor F.L. Market economic systems / Pryor F.L. // Journal of Comparative Economics, Vol. 33, 2005., P 25-46.
36. Smith M.K. Social Capital – The encyclopaedia of informal education / Smith M.K. // www.infed.org/biblio/social_capital.htm.
37. Veblen T. The Plase of Science in Modern Civilization and Other Essays / Veblen T. – N.Y.: Huebsch, 1919. – P. 72-73.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2014 р.

*

УДК 330.837.001.76:338.431

С.О.ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

С.В. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Р.В. КОСТЮК, молодший науковий співробітник

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Інституційне забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері

Постановка проблеми. Сучасна значущість інституційного забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора еконо-

міки зумовлена необхідністю пошуку нових механізмів і методів взаємодії всіх учасників інноваційного процесу. Ключовим фактором активізації інноваційної діяльності, як показують результати численних досліджень, є структурування основних блоків інституці-

© С.О.Тивончук, С.В. Тивончук, Р.В. Костюк, 2014